

ATANAZIJE MATANIĆ, IZVJEŠTAJI DUBROVAČKIH NADBISKUPA I BISKUPA U VATIKANSKOM ARHIVU (1590—1900)

(Radovi Hrvatskoga povijesnog instituta u Rimu, sv. III-IV, Rim, 1971)

Josip-Ante Soldo

U ovom istom časopisu (1969, br. 4, 365-366) zaželjeli smo da nas Atanazije Matanić obveseli novim rezultatima svoga istraživanja u Vatikanskom arhivu, tom gotovo neiscrpnom izvoru i za našu narodnu povijest. Drago nam je što nas u tome nije iznevjerio.

Matanić je u novije vrijeme upozorio javnost na niz izvještaja (relationes) dubrovačkih nadbiskupa i biskupa u razdoblju od 1591. do 1900. godine, što se čuvaju u povijesnome arhivu Kongregacije koncila (Vat. arhiv). On je u tri sveska pronašao 52 izvještaja što su ih dubrovački natpastiri sastavljali prigodom pohoda »ad limina Apostolorum«. Iako su ti izvještaji uglavnom stereotipni, sastavljeni prema propisanom obrascu, ipak u njima ima i manje poznatih podataka na koje autor upozorava, a zaslužuju da na njih upozorimo i našu širu javnost.

U izvještaju nadbiskupa Vinka Kanterija (1616-1628) iz 1618, a i u drugima, uz poznate dubrovačke sufragane nabraja se i biskupija »Soffiensis et Bossanensis«. Dubrovačka je republika to prihvaćala jer je i preko crkvenih osoba željela utjecati na Bosnu, pa čak i na Bugarsku, pokrajine koje je i materijalno pomagala, a ujedno imala u njima svojih gospodarskih i trgovačkih interesa.

Dubrovački su natpastiri javljali Rimu broj župa u dubrovačkoj biskupiji. Tako se u izvještaju Aurelija Navarinija (1591-1602) iz 1594. nabrajaju vangradske župe: Pločice, Gruda, Pridvorje (Soprapalazzo), Cavtat, Mlini, Župa (Breno), Rijeka Dubrovačka (Ombla), Gruž (Gravosa), Zaton (Malpho), Trsteno (Cannosa), Lisac kod Stona, Ošlje, Zaton, Koločep (Calamotta), Lopud (Isola di mezzo), Pakljena i Šipan na otoku Šipanu, Babino Polje i Korita na Mljetu, Lastovo, Moltifacone (?). S vremenom, s povećanjem stanovništva, broj se župa povećao. Tako prema izvještaju Dubrovčanina Anđela Franchija (1728-1751) iz 1741. nadbiskupija je imala 28 župa, a toliko ih spominje i izvještaj Petra de Torresa (1665-1688) iz 1667, na kojemu ćemo se nešto više poslije zadržati. Prema kasnijem izvještaju iz 1768, koji će Matanić zbog njegove važnosti posebno objaviti, bilo je 30 župa, a u polovici XIX st. biskupija je imala 46 dobro opskrbljenih župa sa Stonom i Korčulom.

U najstarijem izvještaju (1591) nadbiskup Pavao Alberi (1588-1591) javio je da je osnovano sjemenište. Ono se nije dugo održalo i već se 1607. napominje kako je ukinuto jer ga Dubrovačka republika nije htjela uzdržavati. Nedostatak vlastitog sjemeništa teško je pogađao sve biskupe i oni se svi na to tuže sve do 1850. kad je konačno ponovno uspostavljeno. U izvještaju Bernardina Larizze (1640-1647) spominje se 1641. kako je u Dubrovniku osnovan »Collegium Orthodoxum Budislaum«.

Nadbiskup Fabijan Tempestivo (1602-1616) javio je papi 1606. da je uspio održati prvu nadbiskupsku sinodu. Jednako je sinoda održana 1702, o čemu nema vijesti, ali se spominje u izvještaju Anđela Franchija (1729). U Dubrovniku su prema izvještajima u tom razdoblju bila tri muška

samostana (Mala Braća, Dominikanci i Isusovci), a u blizini grada benediktinska opatija sv. Jakova kao i na otoku Lokrumu. Taj su lokrumski samostan dubrovački nadbiskupi htjeli ukinuti, a njegove prihode upotrebljavati za uzdržavanje sjemeništa. To je bilo osobito u vrijeme kada nakon dvaju gusarskih napada na Lokrum (1571. i 1577) i potresa nije u opatiji stanovao opat, a broj se redovnika dosta smanjio. Međutim, protiv toga je bila Dubrovačka republika. Uz izvještaj Petra de Torresa sačuvan je »Memoriale« dubrovačkog kneza i vijeća od 20. rujna 1670. kojim se brane prava lokrumskog samostana. Nadbiskupove je interese uzalud branio opat Stjepan Gradić, što iznosi treći izvještaj (1675) Petra de Torresa. Ženskih je samostana u Dubrovniku bilo više: dva s papinском klauzуром (sv. Katarine i sv. Klare), a pet ih je bilo koji su živjeli prema pravilu sv. Benedikta. Ti su ženski samostani s vremenom ukinuti tako da je Andrija de Roberti (1708-1713) javio 1711. kako postoje samo tri samostana, od kojih je samostan dominikanci bio tek osnovan, a polovicom XIX st. biskup Vinko Čubranić (1856-1870) morao je 1863. utvrditi kako je potpuno nestalo ženskih samostana u Dubrovniku. Taj izvještaj Pisac misli posebno objaviti.

Matanić je kao dodatak objavio dva veoma zanimljiva izvještaja: nadbiskupa Petra de Torresa iz 1667. i biskupa Mate Vodopića (1882-1893) iz 1885. Na njima ćemo se nešto više zadržati jer sadrže vrijedne podatke za povijest Dubrovačke, a i Trebinjske biskupije.

Petar de Torres je doživio sudbonosni potres Dubrovnika (6. travnja 1667). Uspio se spasiti i 1. rujna iste godine, prigodom pohoda sv. Stolici, pismeno je izvjestio o stanju biskupije, teško pogođene elementarnom katastrofom.

Nadbiskup je ukratko opisao katastrofu Dubrovnika koji mu je bio »prima Urbs Dalmatiae... Emporium et Republica nobilissima...« Dubrovačke palače i crkve, među kojima i katedrala, bile su poružene kao i gotovo cijeli grad, osim tvrđava i zidina. U svom se opisu on nešto više zadržava na katedrali. Ona je »dosta prostrana, izvrsno građena s dvije lađe odijeljene mramornim stupovima«, ali je »sa svojim kapelicama, oltarima, sakristijom, zvoncima, u blizni nadbiskupskom palačom« do temelja poružena.

Nadbiskup dalje opisuje crkvenu upravu nad vjernicima kojih je u nadbiskupiji bilo oko 30 tisuća. Katedralom je upravljalo 12 kanonika, među kojima su bili arhiđakon, arhipresbiter i primicerij. Potres su preživjeli samo arhiđakon, arhipresbiter i jedan kanonik. Kanonici su izmjenično molili sv. oficije skupa s deset kapelana kojima je kaptol davao godišnje dvadeset dukata nagrade, a isto toliko su mansionari dobivati od katedralne bratovštine sv. Petra. Sakristana katedrale birali su nadbiskup, kaptol i državna vlast koja ga je i plaćala. Pastoralnu brigu nad gradom vršilo je osam župnika, a izvan grada 28.

Nadbiskupski su prihodi (mensa episcopalis) iznosili godišnje oko 2000 dukata, ali su nakon potresa gotovo prestali osim s poljskih dobara, no i oni su zbog opće katastrofe nikakvi. Stoga je nadbiskup molio da mu papa dade četvrtinu prihoda od crkvenih mjesta ili pobožnih djela (operum piorum) u Dubrovniku, da bi mogao providjeti sebi i nadbiskupskom dvoru dostojan život. Iako se u tome podložio papinu sudu, ipak je naglasio da je to nužno, kao što je dano Republici da bi time plaćala danak turskoj carevini.

Nadbiskup zatim nabraja crkve u Dubrovniku: kolegijalnu sv. Vlaha koju je služilo 20 svećenika na čelu s plebanom, tri već spomenuta muška samostana i osam ženskih. Bilo je šest laičkih bratovština: Presv. Sakramenta u katedrali, sv. Roka u vlastitoj crkvi, Presv. Rožarija u dominikanaca, sv. Antuna u blizini grada, sv. Lazara u vlastitoj crkvi izvan zidina i najvažnija sv. Petra u katedrali. Ta je bratovština sv. Petra nastojala oko otkupa zarobljenika, pomaganja djevojaka pri udaji i siromašnih svećenika. Prije potresa bratovština je imala 3000 dukata prihoda. Međutim, nadbiskup i neki isusovci utvrdili su da su svećenici upravitelji bratovštine kroz 24 godine udužili 30000 dukata od čega je bilo potrošeno 5000 dukata u parnicu protiv njegova prethodnika. Osim zbog gospodarskog nereda, nadbiskup se potužio na bratovštinu i zbog svog svećenstva. Naime, prije potresa bilo je u bratovštini, za njezine potrebe, 35 svećenika. Potres je preživjelo samo osam. Stoga je bratovština, da bi ispunila broj, okupila svećenike koji su prije vršili dušobrižničku službu izvan grada. Time su vangradske župe ostale nepopunjene; svećenika, kako nije bilo sjemeništa, nije bilo previše. Osim toga, materijalno osiguranje svećenika, o kojemu se brinula bratovština, slabo se odražavalo na svećenicima jer su u izobilju živjeli i, prema pisanju nadbiskupa, toliko zanemarili bogoslovne nauke da su neki postali nesposobni za ispovijedanje pa i uopće za dušobrižnički rad. Sposobni svećenici, dobro opskrbljeni, nisu se posvećivali pastoralnom radu. Stoga je, po njegovu mišljenju, bratovština nanosila štetu samim svećenicima.

U Dubrovniku su bile dvije bolnice (hospitale) za siromahe i bolesnike, jedna unutar, a druga izvan grada. One su od potresa bile porušene, ali su brzo obnovljene, kako piše isti nadbiskup u svom četvrtom izvještaju 1679. god. Nadbiskup opisuje i čudno praznovjerje koje je vladalo u gradu. Kad bi netko obolio izvlačili bi tijelo posljednjega preminulog i ranjavali bi ga da bi time odalečili smrt od bolesnika. Nadbiskup naglašava da je »taj bezbožni običaj Božjom pomoću već odstranio«.

Nadbiskup nije imao vojničku četu, a nije mu ni trebala. Ipak se on tuži da se Republika često upliće i u crkvene stvari, što dovodi do spорова pa i nemira.

Matanić je objavio i izvještaj što ga je u Rim poslao biskup Matej Vodopić 1885, nakon obilaska Trebinjske biskupije, prvi nakon okupacije Bosne i Hercegovine (1878).

Na početku svoga izvještaja Vodopić je veoma kratko opisao povijest Trebinjske biskupije, od prvoga biskupa Ivana 870. god. Osim pisaca, brojni ostaci crkvenih zgrada svjedoče o cvjetanju kršćanstva u tome kraju. Međutim, s vremenom se tu širilo pravoslavlje, a kad je biskupija 1463. došla pod tursku vlast, stanje se pogoršalo. Pa ipak, kršćanstvo se nije utrnulo zaslugom, naglašava biskup, Dubrovačke republike. Trebinjska je biskupija bulom Honorija IV (*Lecta coram Nobis*) i Martina IV (*Ad audientiam Nostram*) bila predana dubrovačkoj crkvi. Nadbiskup je imenovao i posvećivao trebinjskog biskupa. To je bilo u interesu Dubrovačkog senata, te je trebinjskom biskupu darovao neke zemlje na svom zemljištu za njegovo uzdržavanje. Odatle su nastajale neke svađe koje je riješila sv. Stolica. Ona je dopustila nadbiskupu da bira biskupa, i tako je bilo sve do pada Dubrovačke republike 1808. i do posljednjeg biskupa Alfreda Turića (1819). Poslije njegove smrti dubrovački je kaptol, jer trebinjskog nije bilo, provideo biskupiju i birao upravitelje i to don

Dominika Sokolovića, zatim don Nikolu Đuriana kojega je Propaganda potvrdila za apostolskog delegata.

U međuvremenu je došlo do ugovora između Austrije i sv. Stolice kojim je ukinuta Trebinjska biskupija i predana na upravu dubrovačkom biskupu bulom Grgura XVI »Apostolici muneris« 30. rujna 1839. Biskup je u svojoj vizitaciji obišao sedam župa, koliko ih je tada i bilo, te ih ukratko opisuje.

U Stocu je vršio službu provikar. Imao je župsku kuću, ali nije postojala crkva. Stoga je obrede vršio u nešto većoj sobi župskog stana. Crkva nije sagrađena jer je župa tek bila osnovana, a sastavljena je od nekih sela župa Dubrave i Rasna. Narod je u Stocu bio najsiromašniji u biskupiji. Zemljište za gradnju bilo je već kupljeno. Prema biskupovu mišljenju trebalo bi čim prije da dođe do gradnje jer muslimani i pravoslavci imaju svoje bogomolje, ali i stoga što je Stolac bio kotarsko mjesto te bi svećenik preko crkve vršio uspješnije svoju službu i utjecao na činovnike koji su se tu nastanili. On je, inače, bio zadovoljan vjerskim stanjem vjernika i krizmao je 379 osoba. Biskup spominje da je Austrija osnovala osnovnu školu i da je pohađaju samo (!) katolici, a učitelja plaća država. Dubrava je bila prostrana župa i imala je crkvu i župski dvor. Vjernici su nastojali sagrađiti čak i zvonik. Crkva je posjedovala nešto zemalja, dovoljno za potrebe obreda. Kako je župa bila prije veoma velika, stvorene su župe Stolac i Gabela, ali je još uvijek dosta prostrana. Biskup je u njoj krizmao 679 vjernika.

Gabela je nedavno osnovana župa. God. 1874. završena je župska kuća zaslugom vlasti i darovima vjernika. Kako nema crkve, župnik se služio kapelom, dovoljno velikom, ali udaljenom od župskog stana. Biskup se nadao da će župska crkva uskoro biti sagrađena jer je tome bila sklona državna vlast. On je u Gabeli krizmao 250 vjernika.

Rasno je stara župa koja nije za turske vlasti imala crkvu, a i kuća je bila u bijednom stanju. Obredi su se vršili u jednoj sobi. Stoga je sagrađena crkva i kuća te je biskup krizmao 329 osoba.

Gradac je jednako stara župa. Ona je imala župsku crkvu, dosta malenu i veoma trošnu. Kad je turska vlast dopustila njezinu gradnju, odredila je da ne smije biti previše iznad zemlje. Stoga je vraga veoma uništila zidove. Stara župska kuća bila je porušena da bi se podigla nova koja je dovršena 1846, ali je dosta oštećena u posljednjim ustancima. Biskup je u Gracu krizmao 251 osobu.

Trebinje je jednako vrlo stara župa. Župska je kuća bila nedavno sagrađena, ali je potpuno oštećena u ustanku tako da župnik ima samo jednu prostoriju za stanovanje. Biskup je bio zainteresirao državnu vlast, da je popravi ili novu sagradi. U toj je župi biskup krizmao 225 vjernika. Ravno je jednako bila župa od starine. Župska crkva je sagrađena pred kratko vrijeme. Kako je župska kuća bila u lošem stanju državna je vlast obećala da će je popraviti. U tri posljednje župe: Rasnu, Gracu i Ravnom, upravo jer su od starine, postoje kapele po župama. Slabo su providene crkvenim posuđem i robom. Stoga je biskup mislio da bi Propaganda i ljubav vjernika po svijetu morali pomoći te župe. Ipak je našao, osobito u Ravnom, i nemara. To ne zavisi toliko od župnika koliko od naroda, vjerski najslabijeg u biskupiji.

Iznoseći stanje crkve u Dubravi, biskup je naglasio da ona posjeduje zemalja s kojih se zadovoljavaju potrebe kulta. I druge posjeduju nešto

malo imanja tako da vjernici moraju milostinjom pomagati svoje crkve. Međutim, narod je vrlo siromašan, te bi morala državna vlast pomoći. Stoga nije čudo što ni župske crkve nisu opskrbljene ni najnužnijim potrebama.

Trebinje, nekoć središte biskupije, crkveno je potpuno uništeno: katedrala, crkve i samostani. Pred 10 do 12 godina nije bilo ni jednog katolika. Uspostavom austrijske vlasti mnogi su došli i treba misliti na njihove duhovne potrebe. Stoga se počelo misliti na gradnju crkve oko koje bi ponovno procvala vjera. Uz Propagandinu pomoć, pomoć državne vlasti, katolika dubrovačke biskupije kao i mnogih katolika iz Austrije podignuta je lijepa katolička crkva koja je 1884. uz veliko slavlje blagoslovljena i na oltar stavljen dragocijenjeni i veoma lijepi dar pape Leona XIII. Biskup je osim toga nastojao da se u Trebinju postavi svećenik. Kako su trebinjski katolici siromašni, trebalo bi da mu državna vlast daje godišnju plaću jer inače svećenik neće tu moći boraviti.

Prema biskupovu mišljenju, još je jedno mjesto moralo dobiti župnika, Nevesinje. Učinjena je molba na državnu vlast, ali je odbijena jer da nema dovoljan broj katolika. To je istina, ali je biskup mislio da je župnik tu potreban jer su vjernici udaljeni mnogo milja od drugih katoličkih župa i stoga ne mogu uživati duhovnih utjeha.

Svoja daljna zapažanja biskup počinje činjenicom da se narod trebinske biskupije, kao općenito Bosne i Hercegovine, gospodarski pomalo podiže otkad vlada Austrija. Stoga bi trebalo pristupiti popravku crkava i župskih kuća i, ako se davala nekakva pomoć župnicima prije, sad bi se trebala podvostručiti. On je dopustio stipendije trima dječacima koji uče u dubrovačkom sjemeništu i jednom u Travniku. Još nije stvoren zakon o odnosima između Crkve i države za Bosnu i Hercegovinu da bi se mogle donijeti potrebne norme.

Župnici su biskupije svi dijecezanski svećenici. Neki su od njih odgojeni u Loretu ili u Institutu Propagande, a neki u dubrovačkom sjemeništu. Moralu svećenika i njihovu vršenju dužnosti biskup nije ništa zamjerio. Naprotiv je naglasio kako jako strpljivo podnose sve poteškoće. Samo župnik Trebinja, don Ivan Vlahinić, ne može zbog starosti i bolesti vršiti svoju službu. Kad ga je htio dignuti, izazvao je državnu vlast jer mu nije htjela dati mirovinu i stoga je nužno da ostane u službi. Stoga je zamolio obližnjeg župnika Ravna da mu pomaže. Kad taj nije mogao ni uz najbolju volju posluživati dvije župe, biskup je poslao Vlahiniću kao pomoćnika mladomisnika don Iliju Sentića.

Vjernici rijetko ostavljaju svoju vjeru. Tek neke djevojke, i to najsiromašnije, privuku k sebi muslimani. Međutim, vjerske dužnosti vrše se uglavnom materijalno. To je zbog neuglađenosti naroda. Župnici su uvijek budni, ali je narod pun nepovjerenja što je posljedica dugog robovanja tuđincu. Stoga ne prihvaća niti posluš prema vlastitom župniku. Kako se pod turskom vladavinom nije smjelo u crkvi ništa mijenjati, tako se i nakon oslobođenja teško može bilo što nova uvađati. U svim župama, osim Graca, skupa žive katolici s muslimanima i pravoslavicima. Većih šteta od toga nema, ali se ipak to odražava na vjerskom životu i stoga treba neprestano održavati živu vjeru u katolika. Najopasnije će biti, pripominje biskup na kraju, ako u te krajeve austrijskom upravom dođu i slabi katolici, te će tako narod iz jednog ropstva ući u drugo, protuvjersko i nemoralno.